

18. Spysok knyh vydavnytstva «Dytvydav» do 20-richchchia Velykoi Zhovtnevoi revoliutsii [List of books of 'Dytvudav' publishing house dedicated to the 20th anniversary of the Great October Revolution]. *TsDAHO Ukrainy – Central State Archive of public unions of Ukraine*. Fund 1. Description 20. Case 7100. pp. 5-6 [in Ukrainian].

19. Taiemno do zav. viddilu kultury, propahandy leninizmu TsKKP(b)U. Ob'iednana taiemna chastyna vydavnytstv NKO USSR [Confidentially to the Head of Department of Culture, Leninism propaganda of the Committee of the Communist Party of Ukraine. Union of secret parts of publishing houses of People's Commissariat of USSR].(1934, August 2). *TsDAHO Ukrainy – Central State Archive of public unions of Ukraine*. Fund 1. Description 20. Case 6442. pp.89-90 [in Ukrainian].

20. Fedotova O. O. (2009). *Politychna tsenzura drukovanykh vydan v USSR-URSR (1917-1990 rr.) [Political censorship of printed edition in Ukrainian and Soviet Socialistic Republics (1917-1990)]* NAN Ukrainy Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurbasa – The National Academy of Ukraine. I. F. Kurbas Institute of political and ethno national researches. Kiev: Parlam. v-vo [in Ukrainian].

Одержано 08.02.2019.

УДК 94 (=161.2) «1939/1945»:930.2

Юрій Михайло,

доктор історичних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних наук та права
filos@chtei-knteu.cv.ua

Чернівецький торгово-економічний інститут Київського національного торгово-економічного університету
Центральна площа, 7, м. Чернівці, Україна, 58002

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-45-49-67>

Yurii Mykhaylo,

Doctor of Historical Sciences, Full Professor of Department of Social and Humanitarian Science and Law

filos@chtei-knteu.cv.ua

Chernivtsi National Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics
Central square, 7, Chernivtsi, Ukraine, 58002

Коцур Віктор,

доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України, дійсний член НАПН України
istorii222@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-4968-4813>

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Kotsur Victor,

Doctor of Historical Sciences, Full Professor of Department of History and Culture of Ukraine, full member of NAPS of Ukraine
istorii222@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-4968-4813>

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnyskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПОВОЄННИХ ЛИХОЛІТЬ: У ДІАЛОЗІ СУЧАСНИКА З ЛЮДЬМИ МИНУЛОГО – НАШЕ МАЙБУТНЄ

У статті розкриваються сутнісні ознаки нового напрямку в методології історії, що отримав назву «історія повсякденності, який пов'язує з діяльністю французьких істориків відомої історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Л. Февра та ін.

Історія повсякденності актуальна для сучасної історичної науки в Україні з огляду на її світоглядне значення. Водночас у сучасній соціогуманітаристиці немає єдиної концепції повсякденності.

У науковій літературі продовжують співіснувати два розуміння антропології повсякденності – і як реконструюючий ментальний макроконтекст історії, і як реалізація прийомів макроісторичного аналізу умов життя, побуту, харчування, особливостей сімейних відносин тощо.

Історія повсякденності поглибила дослідницький інтерес до пересічної людини як об'єкта вивчення, посилила антропологізацію історико-наукових досліджень.

Саме в такому ракурсі розглядається повсякденне життя української людини в роки Другої світової війни та повоєнних лихоліть.

Чільне місце відводиться життю і побуту українців на тимчасово окупованій нацистами території. На основі спогадів пересічних українців розкриваються способи їх виживання в умовах голоду, епідемій, нацистських облав, гендерного насильства.

Автори виокремлюють видатну роль української жінки в роки війни, яка потрапила в такі умови, в яких вона не була раніше і які щохвилини загрожували її життю. Вона взяла долю дітей і старих у свої руки, замінила дітям батька, узяла на себе турботи по будинку і господарству, по справах, якими раніше опікувалися чоловіки.

Водночас, факти і документи, які є в розпорядженні науковців, дають змогу стверджувати, що владний погляд на жінку був «ресурсним» як з боку радянської влади, так і окупантів.

Розкриваються форми пограбування населення окупантами, приниження зумовлені політикою сегрегації, фізичні покарання за неякісну чи невчасно виконану роботу на виробництві і сільському господарстві.

Висвітлено важкі умови життя і праці тих українців, які евакуювалися в східні райони СРСР. Їм доводилося працювати за верстатами просто неба в умовах спорудження заводських приміщень. Мізерне карткове продуктове забезпечення і побут в переобладнаних господарських приміщеннях – такими були реалії життя евакуйованих на схід СРСР.

Окремі сторінки присвячені відбудові зруйнованого нацистами народного господарства на звільненій землі. Відбудовувалися лікарні, школи, вищі навчальні заклади. Життєвий рівень населення погіршував уповільнений розвиток легкої та харчової промисловості, нерівноцінний обмін між містом і селом.

Найбільшим лихом, яке випало на долю українців у післявоєнний час, став голод 1946-1947 рр. Автори наводять свідчення людей, які перенесли голодне лихоліття. У 1947 р. смертність в Україні перевищувала народжуваність.

Голод 1946-1947 рр. забрав майже мільйон життів на теренах України.

Автори дійшли висновку, що усе це є ще одним підтвердженням злочинної сутності тоталітарного режиму, вся історія якого – зневага до людини праці. Вивчення життя і побуту українців у період війни та повоєнного лихоліття поглиблює розуміння стратегії виживання в епоху повного ігнорування сталінським режимом людської етики і моралі, що в багатьох вимірах зближало націонал-соціалізм і більшовизм.

Ключові слова: *життя і побут, повсякдення, окупація, повоєнне лихоліття, евакуація, голод, епідемії, облави, відбудова господарства.*

UKRAINIAN SOCIETY IN THE YEARS OF THE SECOND WORLD WAR AND AFTER WAR YEARS: IN THE CONTEMPORARY'S DIALOGUE WITH THE PEOPLE OF THE PAST IS OUR FUTURE

The article reveals vital clues in new methodological direction in history that received the name «daily history», which is connected to the activity of French historians from famous historiographical school «Annalives» such as M. Block, F. Brodel, L. Fevr and others.

The history of every day is actual for modern historical science in Ukraine from the point of its world-view meaning. At the same time there is no united conception of «daily history».

The scientific literature gives two interpretations of daily history anthropology as reconstructing mental macro-context of history and as realization of macro-historical approaches of living conditions, mode of life, nourishment, peculiarities of family life and so on.

The daily history extended the research process to average person as an object of study, strengthened anthropolisation of historic and scientific researches.

Exactly from this point of view the usual way of life in the years of the Second World War and the years after the war have been viewed.

The main part is dedicated to the life and the mode of life of Ukrainians on the temporally occupied areas by Nazis. On the bases of the memories of average Ukrainians ways of survival under the conditions of famine, epidemics, Nazis' raids, gender violence have been revealed.

The authors distinguish an important role of Ukrainian woman in the war years, who was trapped in conditions she had never been before and which threatened her to the death. But she took her destiny and those of her children and elderly people in her hands, overtook all household troubles about the house and economy, business and of those things that earlier men had looked after.

At the same time facts and documents that were given to the scientists hands, give possibility to suggest that the authorities' view to the woman was a kind of «recourse like» either from the Soviet authorities' view, or from the point of view of the invaders.

The forms of inhabitants' properties robberies by invaders, abasements caused by the policy of segregation, physical punishment for unqualified work at the production and agriculture have been revealed.

Some important living and working conditions of those Ukrainians, who evacuated to eastern parts of the UDSSR, have been lightened. They had to work at the machines under the open air under the factory building conditions. Miserable food supplements with cards and manner of life in redone economical venues were the realities of life of those, who were evacuated to the east of the UDSSR.

Separate pages are dedicated to the rebuilding of damaged by Nazis folk economics on the liberated land. Hospitals, schools, higher educational institutions were rebuild. Living conditions of population were worsen by slow development of light and food industry, unequal exchange between cities and villages.

The worst disaster Ukrainians had in the after war time was famine in the years 1946-1947. Authors provide the article with witnesses's evidences, who viewed it. The death rate in Ukraine at that time exceled the birth rate.

Famine of the 1946-1947 took lives of almost million people in Ukraine. The authors came to conclusion that all these factors confirm criminal essence of totalitarian regime the whole history of which is utter disrespect to the people and their work.

Studying life and mode of life of Ukrainians in the war period and after the war time deepens understanding of survival strategy in the epoch of whole ignorance by Stalin regime of human ethic and moral that in many dimensions was connected to national socialism and Bolshevism.

Key words: *life und mode of life, everyday life, invasion, after war time, evacuation, famine, epidemic, raid, economics rebuilding.*

Новий напрям у методології історії, що отримав назву «історія повсякденності», пов'язують з діяльністю французьких істориків широковідомої історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Л. Февра. Сутність «нової історичної науки», а відтак світогляду школи «Анналів» А. Гуревич визначив як «антропологічно орієнтовану історію, у центрі уваги якої перебуває людина в усіх своїх життєвих проявах – від виробничої діяльності до родинних стосунків і від техніки до релігійного й інтелектуального життя» [11, с. 194-198]. Саме діячі школи «Анналів» твердо обстоювали

людинознавчу, народознавчу концепцію історії. Відмовившись відтворювати на папері історичний процес на основі державних документів, французькі історики цієї школи створили фундаментальні праці, що відобразили матеріальні цивілізації людства з найдавніших часів до наших днів. Із їхніх творів перед читачами постала динаміка процесу життя звичайних людей: як вони працювали, забезпечували себе харчами, одягом тощо; що їли й пили (з наведенням кулінарних рецептів, описами сервіровки столу, цінами на продукти й товари повсякденного вжитку); в яких помешканнях жили багаті й бідні; який вигляд мали будинки й вулиці міст та сіл; як здійснювалася торгівля (з конкретним описом ринків і ярмарків); як розважалися люди, як змінювалася мода в одязі; якими були заводи і фабрики, транспорт, банки, торговельні товариства і компанії та як все це функціонувало; який вигляд мала соціальна та національна структура населення; як діяли механізми взаємин держави і її громадян та механізми ринкової економіки (аж ніяк, до речі, не тотожний капіталізму) тощо.

Такі особливості методологічної бази школи «Анналів» акцентував В. Сарбей і висловив мрію-побажання: «Ось якби вдалося, незважаючи на вкрай несприятливу нині загальну обстановку для наукової роботи, написати й видати таку ж за змістом і формою (з додатком також розкриття духовного світу наших предків) фундаментальну працю з історії українського народу, її творці могли б сподіватися на заслужену подяку не лише сучасників, а й нащадків. Заради ж лише хоч би одного цього варто жити й працювати професійним історикам, пройнятим почуттям патріотичного громадського обов'язку перед своїм народом і Батьківщиною» [25, с. 336].

Історія повсякдення є тим напрямом дослідження історії сьогодні, який увів у великий світ науки маленьку людину в її буденності [17, с. 21.]. Це нове розуміння минулого як «історії знизу» або «зсередини», яке дало голос «маленькій людині» [17, с. 25].

Історія повсякденності виросла із протесту. Це протест проти «професорської» історії, проти глобальних теорій, проти розгляду історії в абстрактних категоріях – тільки як розвиток економічних і соціальних процесів. У нашій вітчизняній історіографії – це, насамперед, протест проти непомірної політизації всього суспільного життя, ідеологізації і партизації історичної науки [29, с. 20-28].

Разом з тим, на сьогодні в гуманітаристиці не існує єдиної концепції повсякденності, а саме поняття не набуло чіткої наукової визначеності. Категоріальне оформлення повсякденності у науковому середовищі не є завершеним і однозначним. У науковій літературі продовжують безконфліктно співіснувати два розуміння антропології повсякденності – і як реконструюючий ментальний макроконтекст історії, і як реалізація прийомів макроісторичного аналізу умов життя, побуту, структури харчування, особливостей сімейних відносин тощо [31, с. 79-80]. М. Бойченко, автор тлумачної статті «Повсякденність історична», у спеціальному термінологічно-понятійному довіднику «Історична наука» наголошує, що «це соціально-філософський термін, що означає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, у процесі якої здійснюється безпосереднє і опосередковане (через предмети культури) спілкування людей. Повсякденність – царина дійсності, соціокультурна реальність, у якій людина може зрозуміти інших людей і спільно з ними діяти: тут виникає їх спільний, комунікативний світ, а сама повсякденність постає як специфічна форма соціалізації людини» [13, с.76].

Сучасна українська дослідниця О. Коляструк визначила поняття повсякденності як цілісний соціокультурний життєвий світ, безпосереднє і опосередковане (через предмети культури) спілкування людей, виникає їх спільний, комунікативний світ, що уможлиблює наріжну історико-культурну форму соціалізації людини. У спілкуванні, у постійно відновлюваному контакті, зв'язках людей виникає і формується дійсність, повсякденність, її провідні складові, не предмети і процеси самі по собі, а людський зміст. Надані речам і стосункам значення складають цілісне полотно буденної дійсності. Соціальні ж предмети

та їх значення залежать від сприйняття і розуміння їх суспільством, окремими соціальними спільнотами верствами, прошарками, індивідами [12, с. 55].

Таким чином, історія повсякденності поглибила дослідницький інтерес до пересічної людини як об'єкта вивчення, посилила, власне, антропологізацію історико-наукових досліджень. Це широкий комплекс проблем, розв'язання яких вимагає міждисциплінарних підходів, надзвичайно уважного ставлення до людини з її думками, переживаннями, мріями, оцінками оточуючої дійсності [31, с. 80].

Саме в такому ракурсі розглядається повсякденне життя української людини в роки Другої світової війни та повоєнних лихоліть.

Як відомо, війна принесла кардинальні зміни звичному способу життя всіх категорій населення, навіть у районах, найбільш віддалених від фронту. Була встановлена комендантська година, періодично здійснювались перевірки документів, зокрема у формі облав. На початку війни встановлювались обмеження на пересування громадян країною, вводився суворий порядок відряджень. Щоправда, реалізувати на практиці ці заборони в ситуації літа 1941 року було неможливо, а на завершальному етапі війни – проблематично.

Відступ Червоної армії з території України супроводжувався евакуацією важливих для оборони підприємств і руйнацією тих, що залишалися. Вперше «створений радянським ладом новий вид людини – Homo soveticus, який беззаперечно вірив комуністичній брехні, засумнівався в тому, що його країна не така вже й велична, як була вигадана більшовицькою пропагандою [23, с. 23]. З початком гітлерівської окупації в містах і колишніх промислових центрах спостерігалось масове безробіття. Проте окупаційний режим, потребуючи якнайшвидшого відновлення підприємств і шляхів, запровадив трудову повинність для всього населення. За допомогою допоміжних управ і поліції була організована обов'язкова реєстрація працездатних. Їм видавали робочу книжку чи картки, які щотижня підписувалися роботодавцями. Лише за наявності таких документів можна було отримати продукти харчування. Норми їх видачі були вкрай низькими. Харчів не вистачало навіть для відновлення сил самого робітника, а тим більше членів його родини. Так, наприклад, у Горлівці, Сумах у квітні 1942 р. працівник отримував на день 100 г хліба, у Києві – 67 г, у Луцьку та Рівному по 214 г на дорослу людину та 170 г на дитину.

Масове голодування стало ознакою міського життя вже в першу воєнну зиму. За статистикою окупаційних властей, 60 % смертей у Харкові протягом перших трьох місяців 1942 р. були спричинені голодом.

У своїх спогадах «Гірко й боляче» «дитина війни» Надія Могильова пише: «Влітку ми їли практично все, що росло: кропиву, кінський щавель, лободу, окугу, щиріцу, плоди лоху. На околиці міста був сад, ми ходили туди рвали яблука, біля саду зростало багато маслини (лоху), і ми її їли. Свято було, коли мама могла виміняти макуху. Тоді ми змішували макуху з лободою і щиріцею, щиріцу прагнули брати вже з «колосками», мололи все це, змішували і пекли прямо на печі макорженики. Запікали і їли буряк. Їли кукурудзу» [2, с. 192].

У пошуках продуктів міські жителі йшли зі своїм жалюгідним майном у села, часто помираючи в дорозі. Тих, кому пощастило виміняти продукти, при поверненні до міста затримували патрулі польової жандармерії. Керуючись принципом «продукти харчування належать німецькому народові», а не мешканцям окупованих територій, вони відбирали всі надлишки понад норму, установлену місцевою владою.

Водночас торгувати товарами, продуктами харчування могли лише ті, хто виробляв, а всі інші оголошувалися спекулянтами [16, с. 384].

Ознакою повсякдення стали такі хвороби, як черевний і висипний тиф, дизентерія, туберкульоз. При цьому нацисти за час окупації зруйнували понад 500 лікарень, майже 1 тис. поліклінік і амбулаторій, 800 аптек. У тих закладах, що збереглися, медичні послуги

надавали лише за плату. Значно подорожчали ліки (у 2-20 разів) порівняно з доокупаційним часом [27, с. 29-41].

Водночас під окупацією залишилися окремі інституції і досить численний загін учених, які не були евакуйовані на схід і продовжували вести науково-дослідну роботу. Не запропонувала, наприклад, радянська влада евакуйовуватись Олександрю Оглоблину, Наталії Полонській-Василенко та ін. У 1942 р. О. Оглоблін очолив Музей-архів переходною доби історії м. Києва. Було зібрано і взято під охорону цінні архівні документи, фотографії, мистецькі твори, розпочато збирання матеріалів про злочини більшовицького режиму проти українського народу. О. Оглоблін підготував історичну довідку «Герб міста Києва», написав кілька розвідок з української генеології та біографістики, досліджував «Історію Русів».

Усвідомивши, що радянська влада не простить О. Оглоблину «співпрацю» з окупантами, він переїхав до Львова, працював у Церковно-археографічній комісії, створеній А. Шептицьким, а згодом перебрався до Праги [9, с. 41-42].

Невід'ємною складовою війни і окупації було гендерне насильство. Заходи з підтримання дисципліни і покарання солдатів, запроваджені Вермахтом, виконували вкрай рідко. Їх невиконання відкривало «простір можливостей» (нім. *Gelegenheitsraume*), де гендерне насильство ставало «прийнятною» і «нормальною» частиною повсякденних ситуацій...

Гендерна політика Вермахту на окупованій території зводилася до регулювання, створення «санітарних будинків» (нім. *Sanierungshäuser*) для гігієнічної дезінфекції та організації військових борделів [3, с. 303]. Водночас вербувалися жінки для роботи на німецьких господарів (*Grossbauer*). Зокрема, в Переяславі нацисти проводили облави під час сеансів кіно, вистав у театрі, на вулиці, горищах, в господарствах, льохах і насильно відправляли молодь у Німеччину. В окупаційний період було відправлено до Німеччини 600 осіб з міста та понад 5000 – району [6, с. 121].

Щоб уникнути відправки в Німеччину місцеві мешканці вдавалися до найрізноманітніших хитрощів. А.Є. Недавня (с. Козлів Переяслав-Хмельницького району Київської області, 1926 р.н.) пригадує, що під час поліцейської облави її сестра переховувалася у схованці, замаскованій під купу гною, а сама Анастасія Євдокимівна у порожній труні на горищі хати [1, с. 232].

Саме тому «жінкам на окупованих німцями теренах радили завагітніти аби уникнути депортації. Вагітність та «чоловік на час війни» стали найкращими стратегіями порятунку від примусової праці» [21, с. 276-277]. Наталія Квач обрала своїм чоловіком на час війни іншого українця – охоронця-колаборанта Миколу Дерев'янка, котрий як виявилось, очолював радянську шпигунську мережу всередині табору. 1 листопада 1943 року вона народила дитину і в такий спосіб змогла уникнути депортації на весь час війни [2, с. 276-277].

Після звільнення території України від нацистів жінки, які працювали в німецьких борделях, зазнавали ритуальних викривальних нападів: зазвичай їм голили голову, а голу шкіру намазували гарячою смолою, щоб на їхніх тілах довіку залишилися шрами, як знак співпраці з ворогом під час війни [3, с. 303].

Якщо коріння німецького гендерного насильства крилося у расових упередженнях щодо єврейських та слов'янських «*Untermenschen*», то радянське насильство схоже, базувалося на ненависті, прагненні помститися німцям за їхні звірства [3, с. 290].

У відомій і часто цитованій статті доби війни «Убий» радянський журналіст Ілля Еренбург висловив характерні тому часу почуття помсти: «Ми зрозуміли, німці не люди. Віднині слово «німець» для нас найстрашніше прокляття. Віднині слово «німець» розряджує рушницю...» [3, с. 292]. Такий відкритий заклик нещадно покарати всіх німців – військових і цивільних, чоловіків та жінок, – на думку Джеффри Бурдс, – вочевидь дав поштовх справжній хвилі каральної жорстокості щодо невійськового німецького населення та мешканців країн-союзниць [3, с. 292].

І хоча «війна й моральність – непеєднувані речі, відзначав Вінстон Черчилль, але в жодному разі не можна цілковито втрачати останню». Сила духу, на жаль, не замінить силу зброї, – підкреслював він, – але це добре підкріплення...» [26, с. 95].

Традиційно вітчизняні дослідники пояснювали масові гендерні надуживання браком дисципліни в Червоній Армії та жагою помсти.

Проте і в жорстоких умовах війни, на наш погляд, слід насамперед виокремити видатну роль української жінки, яку майстерно у спогадах охарактеризував Ф. Моргун: «Я українець, і моє життя в дитячі, молоді й воєнні роки проходило в Україні. Не з розповідей, а на власні очі бачив, як працювали, як жили й поводитися дорослі, молоді й ще зовсім юні мої незвичайні землячки. Війна ввірвалася в особисте життя всіх наших людей – в одних раніше, в інших пізніше. Незачепило це горе небагатьох. Замість хвастовито обіцяних нам перемог на території агресора у перші ж години й дні війни повітряні нальоти німецьких літаків перетворили на ділянку фронту кожне село, кожне місто.

Жінка зі своїми дітьми потрапляла в такі умови, у яких вона не була раніше і які щохвилини загрожували їй загибеллю. А поруч ні батька, ні чоловіка, ні дорослого брата, вони вже на війні або на призовному пункті. Незабаром у село, у селище, у місто вриваються ворожі танки, сіючи смерть і руйнування. Війна відірвала від українки чоловіка і сина, забрала брата і друга, залишила їй попелища знищених ворогом міст і сіл, малих голодних дітей і змучених працею й горем старих батьків.

Пересилуючи небачені злигодні, українка не падає духом, збирає останні сили – і бере долю дітей і старих у свої руки. Проявляючи завзятість, мужність і терпіння, вона займає місце чоловіка, який пішов на війну, знаходить сили замінити дітям батька, узяти на себе турботи про будинок і господарство, про справи, якими раніше займалися чоловіки. Затамувавши подих, слухають українки звістки з фронту. Нові й нові напрями, усе далі й далі на схід від кордону. Відступи й відступи наших військ, здача все нових і нових міст. Спочатку незрозумілі по своїй суті слова: окупанти й окупація, незабаром для багатьох мільйонів українок стали дійсністю.

І от ворог – у її селі, її місті, чужий солдат з автоматом у руках уже в її хатині, а фашистський танк із чорним хрестом на боці – у дворі. Трагічна, безжальна доля занесла руку загарбника над сімейним вогнищем українки. За сталінськими голодоморами й репресіями йшли фашистські. Ніякого перепочинку, жодної хвилини надії на швидкий порятунок, на повернення своїх і визволення. Тепер, опинившись на окупованій території, вона позбулася останньої можливості отримати звісточку від чоловіка, сина й батька.

Усе це жінка переносить із глибокою скорботою, властивою доброму й люблячому серцю, і, вибиваючись з останніх сил, шукає порятунку дітям. Цілі роки, тисячі днів і ночей, українка страждає в глибині душі, руки її дерев'яніють від пекельної праці, але серце не перестає битися, пройняте добротою до осиротілих дітей, які біля неї, і до чоловіків, які десь на страшній війні...» [20, с. 190-191].

Змальовуючи воєнне і повоєнне життя сільської жінки, Федір Моргун оповідає: «Більшість наших бабусь і матерів були вдовами-солдатками. Щоб виконувати виробничі плани й годувати дітей, вони ходили за плугом, доставляли на елеватори мішки із зерном, добували вугілля, залізну руду, будували дороги, вручну пололи поля, вантажили й розвантажували буряк, труїлися дустом на бурякових плантаціях.

Усі найважчі роботи, які раніше виконував чоловік, тепер, надриваючись, несла на своїх плечах осиротіла українка, одержуючи за це трудовень-палічку, не оплачувану грошима й не отоварювану натурпродуктом. Післявоєнна влада аж до смерті тирана в 1953 році позбавляла українку хліба, і вона, рятуючи дітей від голодної смерті, змушена була красти зерно, картоплю й навіть соломку, щоб трохи обігріти холодну й сиру, поспішно збудовану після війни хатину, бо ту, що зводив до війни дід або чоловік, знищили фашисти або свої, виконуючи вимогу Сталіна спалювати все до тла в містах і селах, яким загрожувала окупація» [20, с. 198].

Факти і документи, які є в розпорядженні науковців, дають змогу стверджувати, що владний погляд на жінку був «ресурсним» як із боку радянської влади, так і окупантів. Радянські настанови пропонували жінкам «стати замість чоловіків» і тим сприяли певній інверсії гендерних порядків. Для підрадянської України надзвичайно важливими були навички виживання за умов «внутрішньої колонізації», що їх упродовж 1920-1930-х рр. створювала влада та котрі в майже незмінному вигляді було застосовано як механізми виживання за окупації: переписування біографії, маніфестована бідність, досвід у стосунках із бюрократією тощо.

Способи виживання жінок в умовах окупації були різними, однак загальною тенденцією ставало створення певної ієрархії цінностей, найголовнішими серед яких були вижити та вберегтися. Цим прагматичним завданням зумовлювалися різні практики – від свідомого подвигу до пасивного чекання; від ситуативного спротиву до визнання «чужих» силою та владою; від егоїстичної насолоди життям до щирого співчуття «нешасним загарбникам»; від готовності померти за чужих і своїх дітей до згоди працювати в публічному домі; від ситуативної зрадницької поведінки до втіленого бажання «стати до боротьби» [28, с. 65-66].

В умовах нацистської окупації однією з форм пограбування населення стали різні державні податки. Мешканці міст сплачували податок на заробітну плату й потреби житлового будівництва, на благодійну справу, худобу та ін. Крім того, діяли місцеві податки. У Кам'янці-Подільському був запроваджений подушний податок, який принижував людську гідність: глава сім'ї мав сплачувати однаковий податок за себе і за собаку, а податок за жінку був такий самий, як за кішку. За ухиляння від сплати податків передбачалися різні форми покарання, у тому числі й смертна кара.

Пограбування й приниження зумовлювалися політикою сегрегації. У містах при входах до магазинів, перукарень та інших громадських закладів вивішували оголошення: «Тільки для німців», «Українцям вхід заборонений». У багатьох місцевостях корінним мешканцям заборонялося користуватися залізницею, трамваєм, електрострумом, телеграфом, поштою. На окупованій території, в Райхскомісаріаті «Україна» виходили періодичні видання, які поєднували фронтову та міжнародну інформацію з місцевими новинами. Йдеться насамперед про газети «Листок розпоряджень рейхскомісара України», «Інформаційна служба для краювого управління в Генеральній окрузі Волинь і Поділля», «Відомості Київської міської управи»; культурного спрямування – «Література і мистецтво»; дитячі видання – «Школяр», «Орленя», «Українська дитина», «Школяр». Окрім цього, «Німецьким видавничо-друкарським товариством в Україні» видавалася німецькомовна періодика. З січня 1942 р. стала виходити в світ щоденна газета «Deutsche Ukraine-Zeitung» («Німецько-українська газета»). У липні 1942 р. окупаційна влада видає тижневик «Ukraine-Post» («українські повідомлення»), призначений для фольксдойчів – людей німецького походження [18, с. 208-209]. Періодичні видання в окупованій Україні виступали засобом пропагандистського впливу нацистів на український соціум.

За умов воєнного часу головним економічним завданням, яке покладалося на окупаційні власті в Україні, було безперервне забезпечення продовольством вермахту та Німеччини. Тому вони зосередилися насамперед на експлуатації сільського населення. З цією метою окупанти зберегли громадські форми господарювання, трансформували колгоспи в «громадські господарства», а радгоспи – у «державні маєтки».

На полях застосовувалася переважно ручна праця, оскільки техніка була евакуйована або знищена. У цьому зв'язку до сезонних робіт залучали всіх працездатних без винятку. Робочий день тривав від сходу до заходу сонця. Дозволялися перерви: на сніданок – 30 хв, на обід – 1 год, на підвечірок – 15 хв.

Постійним явищем стали фізичні покарання за зволікання на роботі чи її припинення, за зупинку чи пошкодження механізмів. За неякісну чи невчасно виконану роботу селян штрафували, відбирали в них городи, брали заручників, яких страчували за незадовільну роботу всієї громади [8, с. 419-430]. Д.Г. Чабан, 1923 р.н. (с. Сомкова Долина

Переяслав-Хмельницького району Київської області) розповідала про жорстокість коменданта с. Помоклі, який за спізнення на польові роботи карав юнаків «пльоткою». «Німець карає хлопця за спізнення на роботу, а той відповідає, що переїжджав із поля на поле, там закінчив, а сюди приїхав. Тоді комендант перестав бити» [7, с. 229].

Складовою масового знищення населення України стало цілеспрямоване винищення євреїв, циган і психічно хворих людей. З початком окупації Західної та Правобережної України нацисти створили у великих містах 50 гето, до яких силоміць зганяли всіх євреїв. Це були огорожені колючим дротом міські квартали, де вони жили в найзлиденніших умовах. Ізолювавши євреїв, гітлерівці або розстрілювали їх окремими групами за межами гето або відправляли на знищення в табори смерті, побудовані в Німеччині й Польщі.

Найбільшим в Україні було Львівське гето (існувало з листопада 1941 р. по червень 1943 р.). У ньому утримували 409 тис. євреїв. З подальшим просуванням на схід їх знищували відразу на місці. Ці винищувальні акції виконували спеціальні групи, сформовані з нацистів і місцевих жителів, які співпрацювали з окупантами. В Одеській області євреїв знищували румунські війська. Мирне населення України шокували масові розстріли євреїв у Бердичеві, Браїлові, Дніпропетровську, Житомирі, багатьох інших містах і містечках. У Києві місцем винищення євреїв став Бабин Яр. Протягом 28 вересня – 3 жовтня 1941 р. тут було розстріляно майже 40 тис. євреїв. У Бабиному Яру розстрілювали також радянських партизанів, членів ОУН, військовополонених і заручників, психічно хворих людей. Усього там загинуло понад 195 тис. мешканців України.

Загалом гітлерівський окупаційний режим відповідальний за загибель 1,5 млн євреїв. Ті, хто залишилися живими в Україні, врятувалися насамперед завдяки місцевим жителям-неєвреям. Незважаючи на смертельну небезпеку, вони мали мужність здійснити моральний подвиг. Цих людей назвали «справедниками світу», серед них і 1755 українців. Рятівниками євреїв визнано митрополита Андрія Шептицького й греко-католицького священика Омеляна Ковча [27, с. 29-41].

Надзвичайно важкими були умови тих українці, які евакуювалися в східні райони СРСР. Разом із підприємствами з України до східних районів Російської Федерації, Казахстану, Туркменистану, Узбекистану, Киргизії, Таджикистану виїхало 3,5 млн працівників. Евакуйоване устаткування через брак вільних виробничих площ розміщувалося в приміщеннях універмагів, кінотеатрів і навіть шкіл. Траплялося, що верстати ставили під відкритим небом, підводили до них струм і розпочинали роботу. Одночасно навколо такого майданчика починали будувати стіни. Поряд ставили намети, у яких жили робітники.

Війна стрімко погіршила умови життя мешканців східних районів СРСР. Нестача продовольства спричинила його жорстке нормування. Влада запровадила картки на хліб і цукор практично в усіх містах, куди евакуювали підприємства з України. Лише за картковою системою можна було отримати м'ясо, рибу, жири, макаронні вироби, крупи. Однак регулярно видавався лише хліб, а постачання інших продуктів харчування здійснювалося з перебоями.

За зразком системи постачання, що діяла в першій половині 1930-х років, було встановлено чотири категорії забезпечення продуктами. До першої категорії належали працівники оборонної промисловості, другої – працівники інших галузей, третьої – службовці, четвертої – діти, особи на утриманні. До робітників були прирівняні лікарі, учителі, літератори, працівники культури і мистецтва. З осені 1943 р. за першою категорією видавалося 700 г хліба на день, за другою – 500, за третьою – 400 г, діти отримували по 300 г.

Через погане постачання отоварення продовольчих карток перетворювалося на складну проблему. У чергу до магазину люди ставали з ночі. Іноді одночасно з хлібом можна було одержати трохи масла, маргарину, комбіжиру. Однак у магазинах не завжди

вистачало навіть хліба. Продуктові картки видавалися на місяць і на випадок утрати не поновлювалися, що означало голодну смерть.

Евакуйованих працівників поселяли в громадських будівлях, переобладнаних господарських приміщеннях. Однак більшість підселяли в будинки і квартири місцевих мешканців за розпорядженням органів влади.

Водночас із місцевими мешканцями евакуйовані надавали шефську допомогу фронту, відсилаючи на передові позиції продукти, теплі речі, віддавали частину заробітної плати у Фонд оборони, масового характеру набуло донорство. Незважаючи на всі труднощі, евакуйовані на схід працівники та їхні родини жили прагненням повернутися до мирної праці в рідні краї. Історична картина життя в радянському тилу була б неповною, якщо не згадати про підневільну працю мільйонів в'язнів ГУЛАГу. Вони працювали переважно у видобувній промисловості, яка забезпечувала рудою оборонні підприємства. Ці люди перебували на становищі рабів, гинули від хвороб та виснаження. Багато з них прагнули піти на фронт, однак значні сили військ НКВС утримували їх за колючим дротом як «ворогів народу» [27, с. 29-41].

Трагічною була доля української молоді на щойно визволеній від окупантів землі. Без військового вишколу, обмундирування, голодних, учора мобілізованих юнаків радянські командири кидали на штурм безіменних, укріплених дотами, висот. «Для взяття висоти на Полтавщині, радянські командири пістолетами, стусанами і триповерховими матюками раз у раз піднімали в атаку сільських 17 літніх хлопчиків... а німець їх відразу клав у покоси... Згодом, вирівнюючи лінію фронту, німець вночі залишав це місце, переходив на нові обранні рубежі. І все повторювалося знову...» [22, с. 130].

Поступове відновлення життя почалося з перших днів визволення. Війна практично зруйнувала систему медичного забезпечення населення. Більшість лікарень і поліклінік була зруйнована, обладнання знищене чи розграбоване. Незадовільний санітарний стан населених пунктів, погіршення загального стану здоров'я громадян усіх вікових категорій зумовили поширення епідемічних захворювань.

Водночас відновлення системи охорони здоров'я відбувалося дуже повільно. Фонди, які виділялися централізовано, були мізерними, а місцеві ресурси, на першочергове використання яких орієнтувала влада, не відповідали масштабам руйнувань. Не вистачало лікарів, медикаментів, незадовільним був стан лікувальних закладів. Сільське населення доступу до медичної допомоги практично не мало. Хоча, за статистикою, на середину 1945 року за багатьма показниками у сфері охорони здоров'я вдалося вийти на передвоєнний рівень, але реалії не зовсім відповідали статистиці. Епідемічну кризу в республіці так і не вдалося подолати до кінця війни. Спалахи тифу, кору, сифілісу, туляремії в 1943-1945 році фіксувалися в різних регіонах УРСР.

Не менших руйнувань зазнали культурні і освітні заклади України. За роки війни було зруйновано понад 8 тис. шкіл, 151 музей, близько 10 тис. кінотеатрів і клубів, 110 навчальних корпусів вищій навчальних закладів. Було вивезено з України або знищено десятки мільйонів примірників книг, тисячі експонатів музеїв. Тільки своєчасна евакуація врятувала від розграбування фонди провідних наукових бібліотек, документи архівів [24, с. 539-540].

В 1944/1945 навчальному році в Україні розпочали роботу вже майже 26 тис. загальноосвітніх шкіл, де навчалося 4,5 млн учнів. Однак через матеріальну скруту старші діти часто змушені були залишати навчання і йти працювати вже після 7-8 класу навчання. Частина дітей шкільного віку залишалася поза школою через поганий матеріальний стан сім'ї, зокрема, і через відсутність одягу та взуття [24, с. 541].

Спогадами про сільську школу 1945 року в оповіданні «Перша повоєнна ялинка» ділиться П.М. Коцур: «... От і школа. Вірніше, двоє уцілілих приміщень – один клас і зала. Тут холодно і морозно. Хоча техпрацівниці й топили груби, але все даремно. Посередині зали стояла лісова красуня-ялинка. Ще вчора її прикрасили вчителі й учні «цукерками» з червоного буряка, паличок, обмотаних папером. Висіло декілька яблук,

морковок, горіхів та шишок. У важких батьківських чоботях та піджаках діти співали й водили хоровод. Дід Мороз був у білому кожусі і просторій шапці, а Снігуронька – у ватянці. Обличчя підфарбували червоним квасом, сажею. Пізнати учнів-старшокласників було важко.

Та ось затишеся веселий гамір. Затихли пісні. Настала урочиста хвилина. Наша незабутня і шанована Прися Митрофанівна привітала всіх присутніх з Новим роком. Сказала, що це буде перший Новий рік на визволеній, мирній землі.

Наступав 1946 рік. Що він принесе згорьованому народу? Кругом руїни, холод, незорані поля, босі й голі люди. Все це видно по дітях. А поки що... Директор вручає нагороди учням-відмінникам, називає імена другокласників: «Дужак Галина, Никоненко Василь, Коцур Петро». Я добре завчив слова, що належало казати в знак подяки за високу нагороду. Пробившись через густу стіну учнів, підійшов до директора.

Жінка похвалила мене, провела теплою рукою по голівці і вручила мені два зошити по 12 аркушів і два коржички – маленькі, рум'яні.

Тоді я сказав:

– Одержуючи ось цю премію, я й надалі обіцяю вчитися на «5» (Я чомусь подарунок назвав премією). Пролунали оплески. Якось особливо усміхнулась Прися Митрофанівна. Її очі стали вологими. Прокотилися сльозинки. Вона прекрасно розуміла, яка тяжка повоєнна ноша лягла на дітей, вчителів, батьків. Вона керувала школою, що була в 5 пристосованих приміщеннях в різних кінцях села. Під її рукою було 256 учнів. Діти були сироти, напівсироти. В школі не було ні зошитів, ні підручників. Чорнило замерзло на партах. До того ж, сама горювала з двома дітками. Чоловік з першого дня війни був на передовій» [14, с. 237-238].

У роки війни були запроваджені певні новації в освіті. Дітей до школи почали приймати з 7-річного віку, поверталися традиції дореволюційної російської школи – були введені випускні іспити, золоті та срібні відзнаки, вводилися нові типи навчальних закладів: за аналогією з дореволюційними кадетськими корпусами – суворовські та нахімовські училища, а також школи робітничої і селянської молоді. У 1943 році на хвилі повернення до російських імперських традицій у школах запровадили роздільне навчання хлопчиків і дівчаток [14, с. 541].

Мобілізація на виробництво всіх жінок працездатного віку, продовження тривалості робочого дня та праця без вихідних вимагали якнайшвидшого поновлення мережі дитячих дошкільних установ. Уже до кінця 1943 року у 8 лівобережних областях України відновили роботу 255 дитячих садків, які відвідували понад 15 тис. дітей. У подальшому мережа дошкільних дитячих установ продовжувала зростати і в основному забезпечувала найнагальніші потреби в таких закладах. Певні кошти витрачалися також на організацію відпочинку і поліпшення здоров'я дітей у піонерських таборах, оздоровчих майданчиках і спеціальних лікувальних санаторіях. Хоча умови утримання в них були далекими від ідеальних, але для багатьох дітей такий відпочинок став щасливою можливістю хоча б на певний час вирватися із ще більших злиднів [14, с. 541].

Війна надзвичайно загострила проблему забезпечення населення харчами та промисловими товарами широкого вжитку. Нестача продовольства та інших споживчих товарів на тлі ажіотажного попиту, який виник у перші дні війни, зумовила запровадження нормованого постачання товарами. Спочатку, з 18 липня 1941 року, продаж товарів за картками з диференційованими нормами й умовами продажу різним групам населення було запроваджено в Москві і Ленінграді. Наприкінці жовтня 1941 року карткова система продажу хліба, цукру, кондвиробів була розповсюджена на всі міста і робітничі селища СРСР. З 1 лютого 1942 року спочатку в 43 найбільших містах і індустріальних центрах країни, а протягом 1942 року в усіх містах і робітничих селищах СРСР було запроваджено карткову систему продажу промислових товарів. Після звільнення України централізоване нормоване постачання поновлювалося. Відповідно до просування фронту на захід кількість людей, яких необхідно було забезпечити

нормованим постачання, росло дуже швидко. За рік з 1 січня 1944 року до 1 січня 1945 року чисельність осіб, охоплених цією системою, зросла з 4,8 до 10,5 млн [30, с. 283-318, 339-354].

На тлі таких труднощів різуче виділялося матеріальне забезпечення радянської партійно-державної еліти, яка користувалася цілою системою пільг і привілеїв. Представники правлячого класу СРСР забезпечувалися спецпайками, спеціалними, закритими магазинами і базами для розподілу продовольчих і промислових товарів. Навіть під час розподілу американської гуманітарної допомоги членам родин військовослужбовців, які мали переважне право на її отримання, діставалися, як правило, поношені речі, а нові опинялися у партійних працівників і функціонерів органів влади.

Персональні оклади і різні грошові виплати «відповідальних працівників» також значно перевищували середню зарплату по країні. Радянська номенклатура забезпечувалась лімітними книжками для обслуговування у магазинах і ресторанах, закритих розподільниках продовольчих і промислових товарів – «особторгах» [15, с. 141-177].

Одним із найтяжчих наслідків війни стало масове сирітство, дитяча бездоглядність і безпритульність. Невлаштованість побуту, морально-психологічні травми, завдані сирітством, зумовлювали відставання багатьох дітей у розвитку, поширення хвороб. Соціально-психологічні та матеріально-побутові особливості життя в умовах війни створювали також сприятливий ґрунт для поширення різних проявів девіантної поведінки, зокрема дитячої злочинності.

У дитбудинках формувалася специфічний мікроклімат, особлива система цінностей, нерідко принесена з «вулиці». Життя в умовах війни, без батьківського піклування змушувало швидко дорослішати, привчало розраховувати лише на власні сили. Життєві перспективи більшості вихованців радянських дитбудинків були загалом подібними. Більшість з них здобували робітничі професії і поповнювали лави робітників. Лише незначній частині щастило здобути середню освіту з подальшою перспективою навчання.

Загальне зuboжіння населення, криза суспільної моралі, відносна слабкість державного апарату, зосередженого на військових потребах призвели до стрибкоподібного зростання злочинності. Воєнні роки стали одним з найбільш криміналізованих періодів у житті радянського суспільства. Досить поширеним явищем у той час було мародерство, значно активізувався кримінальний світ, який активно поповнювався за рахунок дезертирів, колишніх колабораціоністів та інших людей, що перебували в конфлікті з державою. Почастішали грабунки, розбійні напади, вбивства, з'явився бандитизм. Особливо розповсюдженими стали збройні напади. Якщо в довоєнний час вилучення зброї при арештах кримінальних злочинців було одиничним явищем, то з початком війни ситуація докорінно змінилася. Органи внутрішніх справ вилучали десятки тисяч одиниць зброї, включно з автоматами і гранатами. Дуже частим явищем став збройний опір при арештах [24, с. 549-550].

Щодо життя і побуту населення України в повоєнні роки, то воно визначалося «совєтським» керівництвом, яке було вкрай непослідовним у своїй соціальній політиці. У республіці було відновлено восьмигодинний робочий день, чергові та додаткові відпустки, скасовано обов'язкові понаднормові роботи.

Водночас у 1946 р. було необґрунтовано збільшені норми виробітку, прийнято постанови, які прикріплювали робітника до підприємства. Саме в 1946 р. влада розпочала наступ на присадибні господарства селян.

Відповідно до всесоюзної постанови «Про заходи щодо ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах», в Україні перемиряли розміри присадибних ділянок, з яких харчувалися селяни. На надлишкових сотках суворо заборонялося господарювати, навіть якщо їх не можна було приєднати до колгоспних земель.

Одночасно влада наполегливо рекомендувала селянам продати державі дрібну худобу, обкладала індивідуальні селянські господарства високими грошовими та

натуральними податками. Позбавляючи селян стимулів до трудової діяльності, вона намагалася спонукати їх до праці репресивними заходами. Так, 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла таємний указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». На підставі цього документа упродовж 1948-1950 рр. колгоспні збори оголосили 12 тис. «громадських вироків», за якими селянам загрожувало виселення в Сибір чи інші віддалені місця СРСР.

Наприкінці 1947 р. у великих містах прилавки магазинів спокушали широким вибором товарів, проте купівельна спроможність населення була вкрай низькою, оскільки заробітна плата працівників зросла лише наполовину, а ціни втричі перевищили довоєнні. Тому повоєнні магазини були переповнені делікатесами (ікра, краби, ковбаса, сири тощо), однак лише поодинокі покупці могли дозволити собі купувати ці товари.

Надзвичайно складною в містах була проблема житла. Війна знищила 40 млн м² житла, тобто 50 % довоєнного житлового фонду. Тому мільйони сімей жили в напівзруйнованих будинках, бараках, напівпідвалах, землянках.

Життєвий рівень населення погіршували уповільнений розвиток легкої та харчової промисловості, нерівноцінний обмін між містом і селом. Головною ж причиною низького життєвого рівня українців була непропорційно низька частка заробітної плати порівняно з національним доходом – тим багатством, яке працівники створювали своїми руками та розумом.

Негативно позначилася на житті та побуті українців грошова реформа 1947 р. Вона була проведена конфіскаційними методами, застосування яких обґрунтовувалося необхідністю обмежити «спекулятивні грошові надходження». Старі гроші, що перебували в обігу, обмінювалися на нові в співвідношенні 10:1. Вклади в ощадних касах до 3000 крб переоцінювалися як карбованець за карбованець, від 3000 до 10 000 крб у розрахунку 3:2, а понад 10 000 крб зменшувалися наполовину. Однак грошові вклади були рідкісним явищем. Важкого фінансового удару населення зазнало внаслідок обміну облігацій довоєнних державних позик на облігації позики 1948 р. в співвідношенні 3:1. За рахунок зниження рівня добробуту народу влада подолала післявоєнну інфляцію та забезпечила карбованець власним золотим запасом. Водночас зменшення внаслідок реформи грошової маси створило умови для поступового зниження цін на товари. Так, у 1948-1949 рр. роздрібні ціни знизилися на 29 % порівняно з цінами напередодні реформи. Зниження цін сприяло розширенню товарообігу. Наприкінці четвертої п'ятирічки (1946-1950) роздрібний товарообіг в Україні майже зрівнявся з довоєнним.

Найбільшим лихом, яке випало на долю українців у післявоєнний час, став голод 1946-1947 рр. Як і голод 1932-1933 рр., він мав штучне походження і ніколи не визнавався радянською владою. Його зумовили як складні погодні умови, так і політика комуністичної партії. Зима 1945/1946 рр. була малосніжною, а місяці квітень-червень – найпосушливішими за останні 50 років. Через це урожай зернових у 1946 р. в Україні був надзвичайно низьким. Середня урожайність по республіці становила 3,8 ц/га. Колгоспи в південних і південно-східних областях зібрали зерна навіть менше, аніж посіяли навесні. Тому валовий збір зерна був у 2,5 раза меншим, аніж у довоєнному 1940 р. [32, с. 141-177].

На основі оприлюднених документів, наукових розвідок вчених відомо, що серйозні продовольчі труднощі стали відчутними у республіці вже навесні 1946 р. А в другій половині 1946–1947 рр. значні райони Центральної, Східної та Південної України охопив справжній голод. За офіційними даними, голодувало близько 3 млн. осіб колгоспного населення республіки [4, с. 109]. Але, враховуючи той факт, що влада на місцях у багатьох випадках намагалася применшити розміри лиха і подавала республіканському та союзному керівництву занижені дані про голодуючих, яких в офіційній статистиці називали «потерпілими від дистрофії», можна вважати цю цифру значно заниженою. Приховані за радянської доби і недавно розсекречені документи розповідають про ті

жахливі страждання, які довелося терпіти голодуючому населенню багатьох областей Української РСР [5, с. 28-30. 54-55, 133-134, 159]. Люди йшли на крайні заходи, вдаючись навіть до канібалізму.

27 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) ухвалили постанову «Про економію витрачання хліба в країні», за якою було визнано за необхідне зменшити витрати державних хлібних ресурсів, звужити контингент сільських мешканців, які користувалися державною допомогою, зняти з пайкового забезпечення хлібом у містах і робітничих селищах частину непрацюючих дорослих утриманців та урізати іншим утриманцям норми видачі хліба за картками, зокрема, під таку «економію» лише у сільській місцевості підпадали 2892100 осіб, котрих позбавили хлібних карток. 5 жовтня 1946 р. М. Хрущов отримав телеграму від Й. Сталіна, у якій настійливо-суворо наголошувалося на необхідності «...ліквідації відставання з хлібозаготівель, затвердити п'ятиденні завдання зі здачі хліба державі для кожного колгоспу й радгоспу». Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р. «Про здійснення додаткових заходів щодо економії та витрачання хліба» були вжиті відповідні заходи, спрямовані, зокрема, на зменшення постачання хлібом населення. Починаючи з 1 листопада 1946 р., при випіканні хліба в Україні до житнього або пшеничного борошна домішували 40% вівсяного, ячного та кукурудзяного [19, с. 85-86].

Посилювало драматизм й трагізм ситуації те, що забираючи хліб у населення своєї країни, вилучаючи останні «колоски» й крихти в українських родин, сталінське керівництво збільшувало поставки зерна закордон до європейських країн, де також була посуха, передовсім до країн «народноідемократії». Майже 2,5 млн тонн зерна упродовж 1946–1947 рр. було вивезено до Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, а також у Фінляндію та Францію, переважно у вигляді безкоштовної допомоги, ставлячи понад усе «ідеологічні» принципи [4, с. 109].

У 1947 р. смертність почала переважати народжуваність. Старожили й архівні документи свідчать, що навесні 1947 р. люди харчувалися листям, квітами білої акації, мерзлою картоплею, половою, споживали трупи тварин [19, с. 87].

Найбільш вражає інтерв'юерів, які досліджують голод – раціон. Під час інтерв'ю на запитання «що було їсти?» респонденти відповідали по-різному. Куровський Вячеслав Серверович, житель Хмельниччини, зазначив, що «...їсти хотів, бараболі гнилі збирали, бур'ян їли, лободу, пиріг з лободи пекли» [19, с. 87].

Ганна Гнатівна Лопато згадує: «Голод пам'ятаю: одна дочка була з 1947 року, спасалися тим, що було, але дуже допомагало те, що чоловік був рибак та мисливець, то був такий період, що ворон стріляли, багато було мисливців, тай все повибивали. Трави всілякі, які були с'єдобні, листя з липи».

На те саме запитання Геросія Іванівна Стоянська відповіла: «Голод пам'ятаю. Прийшли Великодні свята, курка знесла одне яйце, тай зварила синові його, тай все, а так щіпали лободу. Бурачки появилися молоді – бурячиння, чого нащипав з того і суп варили» [19, с. 87].

У одного з авторів даної монографії М.Ф. Юрія, що народився в с. Шишківці Новоселицького району Чрнівецької області, від голоду померла старша сестра – Євдокія, якій виповнився один рік. Зі спогадів матері М.Ф. Юрія, їли лободу, кору дерев, гнилі буряки.

Кількість голодуючих приховували, обліковуючи їх як хворих на дистрофію. Таких в Україні на 20 червня 1947 р. налічувалося понад 1 млн 150 тис. У березні-червні в республіці було зафіксовано 764 випадки канібалізму. Лише навесні 1947 р. Україні було надано продовольчу та насіннєву позики. Окремо було надано 140 млн крб. на безоплатне харчування голодуючих. Це дещо полегшило становище населення України.

Голод 1946-1947 рр. забрав майже мільйон життів населення України. Чи можна було його уникнути? Учені та господарники стверджують, що можна. Адже СРСР, незважаючи на неврожай, загалом виростив у 1946 р. зернових навіть на 8 % більше, ніж

у 1945 р. Запасів зерна, які мала держава, було цілком достатньо, щоб не допустити голоду й забезпечити населення харчуванням ще до того, як смертність набула масового характеру.

Отже, повсякденне життя українців воєнного і повоєнного часу підтверджує злочинну сутність тоталітарних режимів, вся історія яких – зневага до людини, переслідування «критично мислячих», «ресурсне» використання як радянською владою, так і окупантами. Життя і побут українців у період війни та повоєнний час через дослідницькі практики істориків доносять сучаснику стратегії виживання в епоху повного ігнорування сталінським і гітлерівським режимами людської етики і моралі, що в багатьох вимірах уподібнювало націонал-соціалізм та більшовизм.

Наукове осмислення повсякдення української людини в роки Другої світової війни і повоєнний час спростовує советські стереотипи і міфи, руйнує «синдром комунізації історії та істориків», викорінює ностальгію за «советським проектом», який в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України всіляко підживлюють ідеологи «русского міра» [9, с. 75-76].

Всебічне вивчення суспільства і людини в соціумі воєнного та повоєнного часу формує діалог сучасника з минулим без чого неможливе наше успішне майбутнє.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анастасія Євдокимівна (Савчук) Недавня 1926 р.н. // Джерела пам'яті. Історико-краєзнавчий альманах навчально-наукового центру усної історії ПХДПУ імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2007. Вип. 1. С. 232.
2. Білашов Б., Загребельний В., Вінтоняк М. Це ми – діти війни. Донецьк: Видавництво «Донбас», 2012. С. 192.
3. Бурдс Джеффри. Сексуальне насильство в Європі під час Другої світової війни (1939 – 1945) // Жінки Центральної та Східної Європи в Другій світовій війні. С. 303.
4. Веселова О. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. 2006. №6. С. 109.
5. Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (ред.), О.М. Веселова (упоряд.). Київ: Видавництво М.П. Коць, 1996. 375 с.
6. Документи виконачого комітету Переяслав-Хмельницької міської ради депутатів трудящих м. Переяслав-Хмельницький Київської області. Акт 27 вересня 1943 р. // Джерела пам'яті. Історико-краєзнавчий альманах навчально-наукового центру усної історії ПХДПУ імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 3. С. 121.
7. Домаха Григорівна Чабан, 1923 р.н. (с. Сомкова Долина Переяслав-Хмельницького району Київської області) // Джерела пам'яті. Історико-краєзнавчий альманах навчально-наукового центру усної історії ПХДПУ імені Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2007. Вип. 1. С. 229.
8. Іванченко Р. Історія без міфів. Київ: МАУП, 2006. 624 с.
9. Калакура Я. «Синдром комунізації» істориків і його живучість у пострадянській українській історіографії // Історик і Влада. Колективна монографія / Відповід. ред. В. Смолій; Творчий керівник проекту І. Колесник. Київ: Інститут історії України, 2016. С. 75-76.
10. Калакура Я. Українська історіографія; Курс лекцій. Київ: Генеза, 2012. 496 с.
11. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 254 с.
12. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. 2009. Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. С. 55.

13. Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. 2007. №1. С.76.

14. Коцур П.М. Перша повоєнна ялинка // Не міліють пам'яті джерела. Переяслав-Хмельницький-Чернівці: Книги XXI, 2008. С. 237-238.

15. Крупина В. Партійно-державна номенклатура повоєнної України // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн.1. Ч.1-2./ Відп. ред. В. М. Даниленко. С. 141-177.

16. Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія. Київ: ПП «НВУ «Профі», 2014. 564 с.

17. Куновська О. QuoVadis «Історія повсякдення»? // Історіографічні дослідження в Україні. Київ, 2008. Вип. 18. С. 21.

18. Левченко Ю.І. Особливості реалізації окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр.: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 404 с.

19. Марцінішин А. Повсякденне життя під час голоду 1946-1947 рр. на Хмельниччині вустах очевидців // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 16 (1). С. 85-86.

20. Моргун Ф.Т. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. Факти і наслідки. Полтава: Дивосвіт, 2008. 288 с.

21. Мюльхорзер Р. Незаперечний злочин. Сексуальне насильство німецьких вояків під час «війни на знищення» в Радянському Союзі у 1941 – 1945 рр. // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць. Київ: АРТ Книга, 2015. С. 276-277.

22. Нестеренко-Гоптивский. Анатомія правого-красного коммуно-фашизма или краткий курс истории ВКП(б) с основами антиутопии, контридеологии и антишовинизма. Докторская диссертация. Винница: ГП «Государственная картографическая фабрика». 2011. С. 130.

23. Панфілов О. Антирадянські історії. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 768 с.

24. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2010. 590 с.

25. Сарбей В. Національне відродження України. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 336 с.

26. Сміт Д. Думати, як Вінстон Черчилль. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 200 с.

27. Струкевич О., Романнюк І., Дровозюк С. Історія України. Київ: Грамота, 2011. 320 с.

28. Стяжкіна О. Жінки України в повсякденній окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання // Український історичний журнал. 2015. №2. С. 65-66.

29. Удод О. Історія повсякденності: питання історіографії // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) у 2-х книгах, трьох частинах. Кн. 1, ч. 1-2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 20-28.

30. Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір. Навчальний посібник / В.П. Коцур (головн. ред.). Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, 2014. 574 с.

31. Філінюк В. Проблема повсякдення у фокусі історії // Науковий діалог «Схід-Захід»: матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.): У 4-х ч. Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2013. Ч.3. С. 79-80.

32. Янковська О. Соціальна політика держави очима робітників і селян // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3 частинах. Кн.1. Ч.1-2. Відп. ред. В. М. Даниленко. С. 141-177.

REFERENCES

- 1.(2007). Anastasiia Yevdokymivna (Savchuk) Nedavnia 1926 r.n. [Anastasiya Evdokimivna (Savchuk)] // *Dzherela pam'iaty. Istoryko-kraieznavchyi almanakh navchalno-naukovoho tsentru usnoi istorii PKhDPU imeni Hryhoriia Skovorody, 1*, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 232 [in Ukrainian].
- 2.Bilashov, B., Zahrebelnyi, V., Vintoniak, M. (2012). *Tse my – dity viiny [We are children of war]*. Donetsk: Vydavnytstvo «Donbas» [in Ukrainian].
- 3.Burds, Dzheffri. Seksualne nasylstvo v Yevropi pid chas Druhoi svitovoi viiny (1939 – 1945) [Sexual violence in Europe during the Second World War] // *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy v Druhii svitovii viini*, 303 [in Ukrainian].
4. Veselova, O. (2006). Pisliavoienna trahediia: holod 1946-1947 rr. v Ukraini [The post-war tragedy: the famine of 1946-1947 in Ukraine] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 109 [in Ukrainian].
5. (1996) *Holod v Ukraini 1946–1947: Dokumenty i materialy [Hunger in Ukraine 1946-1947: Documents and materials]* / NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy / V.A. Smolii (red.), O.M. Veselova (uporiad.). Kyiv: Vydavnytstvo M.P. Kots [in Ukrainian].
6. (2014) Dokumenty vykonachoho komitetu Pereiaslav-Khmelnyskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh m. Pereiaslav-Khmelnyskyi Kyivskoi oblasti. Akt 27 veresnia 1943 r. [Documents of the Executive Committee of the Pereiaslav-Khmelnysky City Council of Working People's Deputies of Pereiaslav-Khmelnitsky, Kyiv region. Act of September 27, 1943] // *Dzherela pam'iaty. Istoryko-kraieznavchyi almanakh navchalno-naukovoho tsentru usnoi istorii PKhDPU imeni Hryhoriia Skovorody, 3*, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 121 [in Ukrainian].
7. (2007) Domakha Hryhorivna Chaban, 1923 r.n. (s. Somkova Dolyna Pereiaslav-Khmelnyskoho raionu Kyivskoi oblasti) [Domaha Grigorievna Chaban] // *Dzherela pam'iaty. Istoryko-kraieznavchyi almanakh navchalno-naukovoho tsentru usnoi istorii PKhDPU imeni Hryhoriia Skovorody, 1*, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 229 [in Ukrainian].
8. Ivanchenko, R. (2006). Istoriiia bez mifiv [History without myths]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
9. Kalakura, Ya. (2016). «Syndrom komunikatsii» istorykiv i yoho zhyvuchist u postradianskii ukrainskii istoriografii ["Syndrome of communication" of historians and his persistence in post-Soviet Ukrainian historiography] // *Istoryk i Vlada. Kolektyvna monografiia / Vidpovid*. red. V. Smolii; Tvorchyi kerivnyk proektu I. Kolesnyk. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 75-76 [in Ukrainian].
10. Kalakura, Ya. (2012). *Ukrainska istoriografiia; Kurs leksii [Ukrainian historiography; Course of lectures]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
11. Kolesnyk, I. (2013). *Ukrainska istoriografiia: kontseptualna istoriia [Ukrainian historiography: conceptual history]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Koliastruk, O. (2009). Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystysi [The concept of everyday life in modern scientific humanities // Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics] // *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zb. statei. 15: Na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora, chlena-korespondenta NAN Ukrainy Viktora Mykhailovycha Danylenka z nahody 60-richchia vid dnia narodzhennia ta 35-richchia naukovoï pratsi*, 55 [in Ukrainian].
13. Koliastruk, O.A. (2007). Predmet istorii povsiakdennosti: istoriografichniy ohliad yoho stanovlennia u zarubizhniï ta vitchyznianiï istorychnii nauksy [The subject of the history of everyday life: historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 76 [in Ukrainian].
14. Kotsur, P.M. (2008). Persha povoienna yalynka [The first postwar Christmas tree] // *Ne miliut pamiati dzherela*. Pereiaslav-Khmelnyskyi-Chernivtsi: Knyhy XXI, 237-238 [in Ukrainian].

15. Krupyna, V. *Partiino-derzhavna nomenklatura povoiennoi Ukrainy [Party-state nomenclature of post-war Ukraine // Sovereign Ukraine: essays of social history] // Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)*. U 2-kh knykhakh, 3-kh chastynakh. Kn.1.Ch.1-2, 141-177 [in Ukrainian].

16. Kynytskyi, M.P. (2014). *Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naseleння Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941 – 1944 rr.): monohrafiia [Socio-legal status of the local population of the Reichskommissariat "Ukraine" (1941 - 1944): monograph]*. Kyiv: PP «NVU «Profi» [in Ukrainian].

17. Kunovska, O. (2008). QuoVadis «Istoriia povsiakdennia»? [QuoVadis "The History of Everyday Life"?] // *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 18, Kyiv, 21 [in Ukrainian].

18. Levchenko, Yu.I. (2017). *Osoblyvosti realizatsii okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynytsiakh Ukrainy 1941 – 1944 rr.: monohrafiia [Features of realization of occupation authority in administrative-territorial units of Ukraine 1941 - 1944 years: monograph]*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

19. Martsynshyn, A. (2015). Povsiakdenne zhyttia pid chas holodu 1946-1947 rr. na Khmelnychchyni vustamy ochevydtsiv [Everyday life during the 1946-1947 famine in Khmelnytsky by the eyes of eyewitnesses] // *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 16 (1), 85-86 [in Ukrainian].

20. Morhun, F.T. (2008). Stalinsko-hitlerivskyi henotsyd ukrainskoho narodu. Fakty i naslidky [Stalin-Hitler genocide of the Ukrainian people. Facts and Consequences]. Poltava: Dyvosvit [in Ukrainian].

21. Miulchorzer, R. (2015). Nezaperechnyi zlochyn. Seksualne nasylstvo nimetskykh voiakiv pid chas «viiny na znyshchennia» v Radianskomu Soiuzi u 1941 – 1945 rr. [An indisputable crime. Sexual violence of German soldiers during the "war on destruction" in the Soviet Union in 1941 - 1945] // *Zhinky Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy u Druhii svitovii viini: henderna spetsyfika dosvidu v chasy ekstremalnoho nasylstva: zb. nauk. prats.* Kyiv: ART Knyha, 276-277 [in Ukrainian].

22. Nesterenko-Goptivskiy (2011). *Anatomiya pravovo-krasnogo kommuno-fashizma ili kratkiy kurs istorii VKP(b) s osnovami antiutopii, kontrideologii i antishovinizma [The anatomy of the law-red communist fascism or the short course of the history of the CPSU (b) with the basics of anti-utopia, counter-ideology and anti-chauvinism]*. Doktorskaya dissertatsiya. Vinnitsa: GP «Gossudarstvennaya kartograficheskaya fabrika», 130 [in Ukrainian].

23. Panfilov, O. (2016). *Antyradianski istorii [Anti-Soviet stories]*. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].

24. Patryliak, I., Borovyk, M. (2010). *Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: sprobа novoho kontseptualnoho pohliadu [Ukraine during the Second World War: an attempt at a new conceptual view]*. Kyiv: Ukrainyskyi instytut natsionalnoi pam'iaty [in Ukrainian].

25. Sarbei, V. (1999). *Natsionalne vidrodzhennia Ukrainy [National Revival of Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].

26. Smit, D. (2018). *Dumaty, yak Vinston Cherchyll [Think of Winston Churchill]*. Kyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS [in Ukrainian].

27. Strukevych, O., Romanniuk, I., Drovoziuk, S. (2011). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]*. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

28. Stiazhkina, O. (2015). Zhinky Ukrainy v povsiakdennii okupatsii: vidminnosti stsenariiv, intentsii y resursy vyzhyvannia [Women in everyday occupation: differences in scenarios, intentions and survival resources] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 65-66 [in Ukrainian].

29. Udod, O. (2010). Istoriia povsiakdennosti: pytannia istoriografii [History of everyday life: historiography] // *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* u 2-kh knykhakh, trokh chastynakh. Kn. 1, ch. 1-2. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 20-28 [in Ukrainian].

30. (2014) *Ukrainske suspilstvo v umovakh radianskoho ladu: povsiakdennyi vymir. Navchalnyi posibnyk [Ukrainian society in the conditions of the Soviet system: the daily dimension. Tutorial] / V.P. Kotsur (holovn. red.). Pereiaslav-Khmelnytskyi: Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. H. Skovorody [in Ukrainian].*

31. Filiniuk, V. (2013). Problema povsiakdennia u fokusi istorii [The problem of everyday life in the focus of history] // *Naukovyi dialoh «Skhid-Zakhid»: materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Kam'ianets-Podilskyi, 10 lypnia 2013 r.): U 4-kh ch. Dnipropetrovsk: TOV «Innovatsiia», 3, 79-80 [in Ukrainian].*

32. Yankovska, O. Sotsialna polityka derzhavy ochyma robitnykiv i selian [Social policy of the state through the eyes of the workers and peasants] // *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.). U 2-kh knyhakh, 3 chastynakh. Kn.1. Ch.1-2, 141-177 [in Ukrainian].*

Одержано 24.09.2018.

УДК 070 (091)(477) «197/198»

DOI <https://doi.org/10.31470/2415-3567-2019-45-67-75>

Новородовська Наталія,

аспірантка кафедри історії та культури України

nataliatolochko1995@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7369-4344>

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

Novorodovska Natalia,

a postgraduate student of Department of History and Culture of Ukraine

nataliatolochko1995@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7369-4344>

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, 30, Sukhomlynsky Str., Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401

ПРЕСА ТА ЖУРНАЛЬНА ПЕРІОДИКА НА ТЕРИТОРІЇ УРСР У 1970-Х НА ПОЧАТКУ 1980-Х РР.: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядається становище преси та журнальної періодики на території УРСР у 1970-х на початку 1980-х рр. Деталізовано кількість україномовної періодичної продукції у період «застою». Проаналізовано передумови та причини переходу до російськомовного друку. Вказано перелік україномовних та російськомовних назв газет та журналів. Охарактеризовано становище фондів паперу та україномовного друку на території УРСР. Досліджено видавництво літератури спрямованої на критику міжнародного сіонізму та буржуазного націоналізму на прикладі журнальних видань та періодичної преси. Розглянуто проблему двомовності на прикладі рішення ректорату Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, що надавало першорядну роль російськомовному друку студентської періодики. Надано перелік газетної продукції періоду «застою», зокрема: «Известия», «Робітнича газета», «Ленінський шлях», «Трибуна лектора» та «Вечірній Київ». Детально розглянуто наступні журнальні видання: «Минералогический журнал», «Сверхтвердые материалы», «Химия и технология воды», «Экспериментальная онкология», «Электронное моделирование»,